

Přítomná minulost Tomáš Pospiszl

Do minulosti se vrátit nejde. Každý z nás je ale obklopen souborem nedobrovolných archeologických exponátů, které se za námi z minulosti táhnou a nesou v sobě její otisk. Každý předmět, každá situace má v sobě zakódovanou dlouhou genealogii svého vzniku, která je v ní uložena. Není ale vůbec jednoduché se k ní dostat, protože ji překrývají stále nové a nové vrstvy času a významů. I my sami jsme podobnými historickými artefakty. Jsme výslednicí působení nejrůznějších hmot a sil, jichž bychom si měli být vědomi. Ty ve své původní podobě už ale dávno neexistují. Nelze je nahlédnout ani přímo analyzovat. Podobně jako se naše tělo neustále obnovuje a není v něm žádná „původní“ buňka, i naše vnímání toho, co bylo, se neustále proměňuje a obnovuje. Vše, co máme při vzpomínání k dispozici, je stopa minulosti v podobě naší přítomné existence, jakási současná minulost otevřená nejrůznějším interpretacím.

Mluvíme-li o minulosti, přenášíme ji tím do současnosti. To, co se už stalo, je tak znovu zpřítomněno. Slovo, řeč nebo obraz dokáže minulost znovu vyvolat, ovšem za cenu podstatných posunů. Hovoříme-li o tom, co se stalo včera, již jen samotný zvuk našeho hlasu nás utvrzuje v tom, že minulost svým vyprávěním měníme a omezujeme. Je to ale jediný způsob, jak ji vůbec uchovat. Naše biologická paměť je nespolehlivá a proměnlivá, nejrůznější způsoby, jak ji pomocí psaní nebo mluvy externalizovat, jsou také nedostatečné. Je to stejné, jako když si chceme zapamatovat své sny. Musíme si je hned po probuzení poznamenat nebo je někomu převyprávět. Jejich podoba bude deformovaná a zjednodušená, ale aspoň část tak zůstane zachovaná.

Individuální paměť je nepřenositelná. Obsahuje obrovské množství nepojmenovatelných detailů, na jejichž přesnost a objektivitu se ale nemůžeme spolehnout. Existuje představa, že naše paměť je podobná kartotéce, do které každý den přibývají nové záznamy. Podle potřeby se můžeme archivem procházet a nahlížet do záznamů, které nás zajímají. Myslím, že v paměti je ve skutečnosti jen jeden jediný kartotéční lístek s proměnlivým písmem. Nedokážu si představit dvě vzpomínky vedle sebe, moje paměť dokáže současně zpracovat jen jednu jedinou situaci. Víc než neměnný záznam minulosti je důležitý momentální způsob čtení toho, co v paměti vidíme. Paměť není skladiště, ale spíš mechanismus, pro který je podstatný jeho momentální výkon.

Biologické paměti díky technice přibývají nejrůznější pomocníci v podobě knih, zápisků, fotografií, filmů a videozáznamů. Zdá se, že spolehlivě konzervují minulost, jež je pak komukoliv k dispozici. Ale podobně jako u paměti biologické i u tohoto archivu technické paměti nejde o neutrální kartotéku a neměnný obsah, ale o způsob jeho užití v přítomném okamžiku. Dívám-li se na starou fotografii, jsem často překvapen, kolika nových detailů si na ní povšimnu. V jistém smyslu tam předtím vůbec nebyly, protože jsem je postřehl až nyní. Mohou ale zpětně dát fotografii zcela nový význam. Nad snímkem dávných přátel si uvědomím, že se jeden z nich tváří smutně. „Jako kdyby věděl, co se s ním za dva roky stane“, napadne mě a z minulosti se vydám k přítomnosti. Na fotce mě nezajímá to, co tehdy doopravdy bylo, ale co se z ní mohu dozvědět o přítomnosti. Snad proto jsme tolik fascinováni nezpracovanými archivy, nově objevenými soubory fotografií a artefaktů. Myslím, že nás ve skutečnosti nezajímá jejich obsah, ale naše současná reakce na ně, způsob, kterým se na ně budeme dívat, CO na nich vlastně uvidíme.

Na přelomu 19. a 20. století fotografie často sloužila ke zviditelnění neviditelného. Fotoграфové dokázali zmrazit pohyb, s pomocí mikroskopů zachycovali scény z mikrosvěta, rentgenovými paprsky pronikali do nitra lidského těla a nezastavili se ani před spiritistickými výjevy. Dnes fotografie slouží ke zpodobení historie, kterou nikdo neviděl a která se nestala. Od konce 90. let v Čechách stoupá počet umělců, kteří se různými způsoby vztahují k minulosti. Jako médium přirozeně využívají médium technických obrazů. Tyto prostředky – ať už jde o skutečné historické fotografie nebo nově vytvořená díla – nevyužívají jako nástroj historické reflexe, ale slouží k vyprávění nejrůznějších fikcí. Markéta Othová vystavuje fotografii bytu, u níž si nejsme jisti, jestli se jedná o dokumentaci pozoruhodně zachovaného interiéru ze 30. let, nebo o skutečnou dobovou fotografii. Alena Kotzmannová pomocí zvláštního fotoaparátu fotografovala městská zákoutí v Praze, která svou atmosférou evokovala atmosféru meziválečné doby. S nalezenými fotografickými nebo filmovými materiály a jejich současnou interpretací pracovali Zbyněk Baladrán nebo Dušan Skala.

Všechna minulost se nachází v přítomnosti. Je to jako science fiction naruby. Science fiction předstírá, že je vzhledem do budoucnosti. Ve skutečnosti se zabývá aktuálními problémy. Naše současná minulost se tváří, jako by nahlížela do historie, ale ve skutečnosti nám toho nejvíc říká o soudobém uvažování. Science fiction se brání obviňování z přílišné fantastičnosti tím, že vychází z nejrůznějších vědeckých prognóz, které jen upravuje do podoby uměleckých výpovědí. Umělci zabývající se fenoménem současné minulosti často pracují s dokumentárním materiálem, se starými fotografiemi, dobovými filmy nebo přímo s celými archivy. To dává jejím interpretacím zdání objektivnosti a neosobní metodologie, která ve skutečnosti není o nic více vědecká než žánr sci-fi.